

SPASILO NAS ŠPANSKO DRŽAVLJANSTVO

Rašela Noah – Konfino rođena je 23. *R*aprila 1925. godine u Skoplju, od majke Esterine, rođene Amariljo, i oca Moisa Noaha. Imala je brata Haima Noaha. Svi članovi uže porodice su preživeli holokaust zahvaljujući činjenici da su imali špansko državljanstvo, ali je od rođaka stradalo 15 članova.

Posle Drugog svetskog rata završila je gimnaziju i Građevinski fakultet, živeći u jevrejskom studentskom domu u Beogradu u Kosmajskoj ulici broj 19.

Već kao student počela je da radi u „Energoprojekt“ u Beogradu, u kojem je radila sve do penzionisanja.

Bila je udata za Lazara Konfina. Ima dve kćerke, Irinu (1955) i Vesnu (1961) i jednog unuka – Davida.

Razgovor sa Rašelom Noah vodio je Jaša Amuli za Fortunov video arhiv, za svedočanstva o holokaustu, na Jelskom univerzitetu, SAD. Svedočanstvo je dopunjeno naknadnim podacima dobijenim od Rašele Noah.

Do Drugog svetskog rata u Skoplju je živelo oko 4000 Jevreja. Kao i u drugim gradovima i zajednicama i tamo je vladalo šaroliko stanje u svim domenima života, mislim na obrazovanje i imovinu, jer je bilo i bogatih i siromašnih.

Živela sam u Skoplju do oslobođenja, do završetka Drugog svet-skog rata. Jedna sam od retkih, od vrlo malog broja Jevreja u Makedo-niji, koja je ostala živa, zahvaljujući okolnosti da sam bila španski dr-žavljanin. U Skoplju sam išla u osnovnu školu i gimnaziju. Kada je po-čeo rat bila sam u petom razredu gimnazije, uzgred, taj razred mi je priznat kao i ostalim učenicima gimnazije, jer je rat počeo u aprilu, dva meseca pre uobičajenog završetka školske godine.

Rašelini majka i otac, u Skoplju, pre rata

Makedonski Jevreji su uglavnom bili Sefardi, a bilo je nešto i Aškenaza – to su oni koji su došli iz drugih krajeva.

U Skoplju se u jevrejskim kućama govorilo žudeo espanjol. To je i moj maternji jezik, jer sam srpski počela da učim tek kad sam pošla u školu, i to je bio veliki problem za decu koja su se školovala. Rodi-telji su govorili i makedonski i srpski, dok smo brat i ja, družeci se sa srpskom decom, kasnije uglavnom govorili srpski.

Običaji su bili sefardski. Moj otac nije bio ortodoksni Jevrejin. Ni-smo mnogo praznovali u kući, ali smo za svaki praznik išli kod moga dede po majci. Pošto je to bila velika porodica, on je okupljao sinove i kćeri sa porodicama i tamo smo slavili sve praznike. Običaji su bili

vrlo lepi i stvarno smo mi, kao deca, uživali. U Skoplju smo imali lepu i veliku sinagogu.

Moj otac je bio zanatlija. Imao je radionicu trikotaže od 1930. godine. Do rata smo živeli lepim građanskim životom. Mama i tata su radili u radionici, koja je bila uz kuću, tako da brat i ja nismo bili zapostavljeni. Brat je završio Tekstilnu školu u Leskovcu i priključio se poslu. Jednom godišnje išli smo porodično na godišnji odmor u neku banju.

Jevrejska zajednica bila je vrlo složna. ljudi su se dobro slagali i međusobno pomagali. Postojale su i neke jevrejske organizacije, kao što je Hašomer hacair za omladinu. Brat je bio član Hašomera. Ja nisam pripadala ni jednoj organizaciji – opet sticajem okolnosti jer smo stanovali u delu Skoplja u kojem smo mi bili takoreći jedina jevrejska porodica. Išla sam u školu kao jedina Jevrejka i nisam učila jevrejsku veronauku u osnovnoj školi, već pravoslavnu – sve do gimnazije. Neposredno po napadu na Jugoslaviju aprila 1941. godine, Nemci su ušli u Skoplje. Njih su sledili Bugari. Nemci su činili ustupke Bugarima jer su im oni bili saveznici. U raspoređivanju zemlje Nemci su Makedoniju, odnosno južnu Srbiju, kako se Makedonija zvala u tadašnjoj Jugoslaviji, pripojili Bugarskoj. Svi koji su želeli, mogli su da dobiju bugarsko državljanstvo. Samo oni koji su se izjasnili kao Srbi morali su da napuste Makedoniju, i to u vrlo kratkom roku i pod vrlo surovim uslovima. Makedonski Jevreji nisu imali pravo da uzmu bugarsko državljanstvo. To je učinjeno da bi mogla da im se oduzme imovina, da im se zabrani rad, da im se ograniči kretanje, bili smo primorani da nosimo Davidovu zvezdu. Žute zvezde nosili smo u obliku broša, kao neko dugme. Ja sam morala da je nosim već 1941, čim su ušli Nemci, a nosila sam je i za vreme bugarske okupacije. Isto tako, Jevreji nisu mogli da stanuju u stanovima u novom delu Skoplja, već su morali da se isele iz tog dela grada. Tako su moj ujak, najmlađi brat moje majke, i ujna prešli da žive kod nas, jer su bili isterani iz svog stana.

MONOPOL, LOGOR ZA MAKEDONSKE JEVIJEJE

Za vreme okupacije moj otac je izgubio pravo na rad. Tata je bio vrlo snalažljiv i mudar čovek. Jedna soba u našoj kući služila je kao magacin u kojem se nalazila veća količina robe koju je otac koristio u poslu. Pred dolazak Nemaca sve je prodao – jer je još bilo ljudi koji su tu robu hteli da kupe. Novac je potom pretvorio u zlatnike i predao ih

jednom dobrom prijatelju Makedoncu koji se zvao Rista, prezimena se ne sećam. Od tog novca Rista nam je nabavljao hranu i sve što nam je bilo potrebno. Od toga su se izdržavale i naše izbeglice, tetka Berta, teća Avram Koen i dve njihove kćerke – Rita i Mati, svi pobjegli k nama iz Beograda, kao i ujak i ujna, jer ni oni nisu imali sredstava za život. Kasnije su odvedeni u Treblinku i tamo stradali.

O merama protiv Jevreja roditelji su uglavnom saznavali preko Jevrejske opštine ili preko objava. Nekih promena u ponašanju naših suseda, uglavnom Turaka, kojima smo bili okruženi, nije bilo, dok su se komšije Makedonci nekako distancirali, a Srba nije bilo, jer su, dolaskom Nemaca, napustili Makedoniju.

*Rašela Noah (kao „deveruša“) prilikom venčanja strica Menteša Noaha.
Od brojne porodice ratne strahote preživelo je njih jedanaest*

Jevreji su bili izloženi mnogim ograničenjima. Ipak, uz sva ta ograničenja, sve do 11. marta 1943. godine, uslovi života za Jevreje bili su relativno podnošljivi, u poređenju sa onima koji su vladali u Srbiji, Nemačkoj, Austriji i drugim zemljama. Sve do tada Bugari nisu terali u koncentracione logore. Bilo je dosta Jevreja izbeglica iz Srbije, koji su čuli da su u Skoplju, i uopšte u Makedoniji, za njih povoljniji uslovi. Bugarske vlasti su, međutim, već 1941. godine izdale

proglas po kome svi koji su došli iz drugih zemalja moraju da se prijave. Tome su naseli neki Jevreji iz Beograda. Oni su pohapšeni prilikom prijavljivanja i odmah vraćeni u Beograd. Kasnije smo čuli, tek posle rata, da su oni bili ubrzo ubijeni.

Već sam navela da ni moj otac, ni bilo ko od Jevreja, nije imao pravo na rad. Nemački i bugarski okupatori oduzeli su Jevrejima pravo državljanstva kako bi im pod vidom zakonitosti mogli da oduzmu imovinu i pravo na rad.

*Isto lice u dve različite životne okolnosti: Rašela 1941.
i godinu dana kasnije, za vreme okupacije u Skoplju*

Tako se, kao na oštrici noža, od danas do sutra, živelo sve do 11. marta 1943. godine. Toga dana, u zoru, gotovo iznenada, pokupili su sve Jevreje u Skoplju. Uradili su to temeljno i „uspešno“, što govori o tome da su Jevreji bili popisani i da se znalo gde žive. U prvi mah nismo znali šta će biti sa nama. Uglavnom je bugarska policija ulazila u stanove, terala nas da se brzo spremimo i poneseimo nešto odeće. Mogli smo da poneseimo ćebad i nešto hrane. Sećam se dugačke kolone zaprežnih kola u koja smo mogli da ostavljamo stvari. Mi smo išli pored kola a kolona je kretala prema Monopolu. Tako su se zvali magacini za duvan, koji su se nalazili na periferiji Skoplja, do kojih su mogli da priđu železnički vagoni. Bile su to, koliko se sećam, četiri

čtetvorospratne zgrade. Tu su nas ugurali. nas iz Skoplja, a u toku dana pridružili su nam se i uhapšeni Jevreji iz drugih krajeva Makedonije – Bitolja, Štipa, Velesa i drugih mesta.

TRI TRANSPORTA IZ SKOPLJA, I MNOGO IZ DRUGIH MESTA

Tada nismo znali po čijem je to nalogu učinjeno, ali smo kasnije saznali da su to morali da urade Bugari pod pritiskom Nemaca. Jer, bugarske vlasti su u samoj Bugarskoj štatile svoje Jevreje. Car Boris i patrijarh Bugarske pravoslavne crkve suprotstavili su se nemačkom zahtevu da pokupe i izruče bugarske Jevreje. Njihov stav je bio da su „to naši državljani i mi njih ne damo“. Međutim, taj ustupak su nadomestili brzim i temeljnim odvođenjem Jevreja iz Makedonije. U Monopolu smo bili oko dvadesetak dana. Tu je bilo sakupljeno preko 7000 Jevreja. Nekoliko dana nismo dobijali hranu, jeli smo ono što smo doneli od kuće. Onda su počeli da nam daju hranu, jednom dnevno. To što smo dobijali bilo je loše, ali to nije bilo najgore. Najgori je bio smeštaj. Svaka porodica dobila je deo poda. I tu smo prostrli ono što smo imali, što smo doneli od kuće. Nije bilo vode, osim u dvorištu, u krugu Monopola. Dozvoljavali su da se izlazi samo u grupama – bilo za vršenje nužde, za umivanje ili za uzimanje vode. Međutim, za bilo koju od ovih potreba bilo je određeno vrlo kratko vreme, tako da smo sve morali da obavimo brzo. Zbog svega toga počele su da se pojavljuju vaške, šuga i zarazne bolesti – sve u tom kratkom vremenu boravka u Monopolu. U logoru, naravno, ništa nismo dobili – niti smo imali krevete niti su nam dali ćebad. U tom prostoru bio je samo daščani pod, a zbog velike visine prostorija postojale su galerije na kojima se sušio duvan. I na tim galerijama bili su takođe smešteni ljudi. U tako lošim uslovima dočekali smo transportovanje. Jevreji su iz Monopola odvedeni u tri transporta. Prvi je otišao 22. marta, a poslednji, treći transport krenuo je 29. marta. Kasnije smo saznali, iz dokumenata koji su nam bili dostupni posle rata, da je bilo predviđeno da se ide u četiri transporta. Međutim, oni su u vagone ugurali mnogo više ljudi nego što je moglo da stane, tako da su u tri transporta odveli sve. Nisu govorili kuda nas vode. Jedino bi se negde čulo, a i mi smo nagađali, da nas vode na prinudni rad. negde u Bugarsku. Međutim, kad smo, pored vagona, ugledali nemačke stražare, u to smo počeli da sumnjamo.

Pravi je trenutak da bliže ispričam kako smo preživeli moja uža porodica i ja.

Majka Esterina sa sinom Haimom, Rašelinim bratom

Dok smo bili u Monopolu, italijanski konzul je po svaku cenu nastojao da izbavi neke Jevreje. Suprotstavljao se ovakvom, krajnje nehumanom transportu Jevreja. Pošto ništa drugo nije mogao da uradi, pokušao je da spasi bar one Jevreje koji su bili italijanski državljani. To mu je pošlo za rukom. Nekoliko porodica skopskih Jevreja bilo je pušteno dok smo bili u Monopolu. Izbavljeni su kao italijanski državljani. Uz to, izvesni doktor Kostov, Bugarin, pokušao je iz Monopola da izvuče lekare, apotekare i veterinare, pod izgovorom da su mu potrebni

u obavljanju poslova za koje su osposobljeni, a koji nedostaju u udaljenim krajevima Makedonije, gde su se javile epidemije, kao i u drugim poslovima na zaštiti zdravlja. I uspeo je u tome. Među njima je bilo oko 60 ljudi. On je najpre tražio apotekare i lekare, ali oni nisu pristali da bez porodica napuste logore. Onda je pokrenuo akciju kod bugarskih vlasti da se oslobode i njihove porodice. I to mu je pošlo za rukom: puštena je i druga grupa Jevreja. Ipak, veterinarima nisu dozvolili da izađu iz logora.

U toj situaciji akciju za puštanje Jevreja započeo je moj brat Haim Noah. On je naslutio šansu da, možda, možemo da pokušamo da se i mi spasimo kao španski državljani još iz vremena izгона iz Španije. Pritom moram da kažem da većina španskih državljana u Skoplju nije obnavljala svoje dokumente jer je stranim državljanima bilo vrlo teško da dobiju posao u Jugoslaviji. Tako su neki, koji su imali špansko državljanstvo, primali jugoslovensko, ne obnavljajući špansko.

Cela očeva porodica imala je po tradiciji špansko državljanstvo. U kući smo imali dokumenta o tome. Moj brat, deset godina stariji od mene, 1937. godine završio je srednju tekstilnu školu. Kao španski državljanin imao je teškoća da se zaposli. Roditelji su tada zatražili jugoslovensko državljanstvo za celu porodicu. Dobili smo ga. Brat je čak išao u vojsku, ali dokumenta koja su potvrđivala da smo španski državljani, roditelji nisu bacili nego su ih čuvali za uspomenu. Pošto ta dokumenta nismo imali sa sobom, moj brat je odveden, pod stražom, u našu kuću u Skoplju. Otud je doneo neke stare pasoše. Ne znam tačno ni kad smo mi dobili špansko državljanstvo, valjda se s kolena na koleno prenosilo. Sve je to doneo u logor i predao bugarskim vlastima. Izgleda da su bugarske vlasti bile voljne da to uzmu u obzir. Međutim, po onome što smo kasnije čuli, za to su se veoma zauzeli tadašnji španski ambasador u Sofiji i španski konzul u Skoplju. Kad se to već pokrenulo, oni su insistirali da španski državljani budu pušteni iz logora. Zajedno sa oko 25 porodica španskih državljana, koje su imale oko 70 članova, i mi smo oslobođeni iz logora. Da se sve to brzo i uspešno završi pomogla nam je porodična prijateljica, Bugarka, udata za pokrštenog poljskog Jevrejina. Njoj smo doturili cedulju o tome da smo predali papire, a ona je kod policije urgirala da sve pošalje španskom ambasadoru u Bugarsku. Za nas je time, praktično, sve bilo završeno, jer je ambasador zaista hteo da pomogne, ne postavljajući pitanje obnavljanja dokumenata. Nama su dostavljeni novi španski pasoši. Cela akcija je trajala više od dvadeset dana, tako da smo videli sve transporte koji su otišli iz Monopola. Nas nisu puštali da izađemo iz logora, kao one italijanske državljane ili one lekare i apotekare, nego su to učinili

tek kad su svi transporti otišli. Tako do poslednjeg dana, tačnije – do poslednjeg časa, nismo znali hoćemo li biti oslobođeni ili ne. Za mene je izlazak iz logora bio veoma potresan, jer su svi koje sam volela -- otišli! Gledala sam ih iz jedne izdvojene prostorije u kojoj sino bili smešteni, kako se ukrcavaju u vagon. Posebno mi je bilo potresno da gledam moju najbolju prijateljicu Ninu kako vuče svoj zavežljaj, a ja ne mogu da joj pomognem.

Od porodice Esterine majke stradala su tri brata i dve sestre; samo su dve osobe sa fotografije (sede u prvom redu), umrle prirodnom smrću

U Monopolu, pri polasku transporta, bilo je užasno. Tu je boravilo mnogo starih ljudi, bilo je i dece; ljudi su nosili nekakve torbe i, onako izbezumljeni, u haosu i panici prosto su ugravani u stočne vagon. Kada natrpaju unutra onoliko koliko oni misle da može da stane, onda ih zatvore! Vagoni su imali samo one rešetkaste prozore koji služe za ventilaciju. Za sve to što se odigravalo pred našim očima ne može se naći prikladniji izraz od reči – strašno.

Dok smo bili u logoru, pored nas su prolazili vagoni koji su na stratišta odvozili Jevreje iz Soluna. U Solunu sam imala rođenu tetku,

sestru moje majke, koja je sa mužem i dvoje dece, stradala u Treblinki. Moji stričevi su, kao i mi, bili španski državljani tako da su oni, sa porodicama, oslobođeni iz logora. S druge strane, taj naum da se istrebi jedan narod, odneo je mnoge živote u porodici moje majke.

Sa ljudima koji su iz Monopola odlazili, uglavnom na poslednje putovanje, nismo mogli da razgovaramo. Domaći fašistički pomagači, koji su skupljali Jevreje i njihove porodice, mučili ih u logorima i odatle isporučivali majstorima smrti, odredili su jednu zgradu u koju su odvajali one određene za transport, dok su nas ostale zatvarali i tako nam onemogućavali da izlazimo i prilazimo vagonima. Vidokrug nam je bio sužen na otvor prozorskog okna: oni koji su transportovani odlazili su bez pozdrava i poruka za bilo koga i bilo gde.

ZLA SUDBINA SRPSKIH JEVREJA

U vreme kada se sve ovo događalo, marta 1943. godine, nismo ništa znali o progonima Jevreja, kao i drugih naroda. Ni za Aušvic, ni za ostale logore. Jedino što smo znali, mi, Jevreji iz Makedonije, bilo je to o čemu smo slušali od izbeglica Jevreja koji su dolazili iz Austrije, ili od odbeglih iz Srbije. Niko, međutim, nije slutio da postoje takvi logori smrti, logori za likvidaciju, kao što je Aušvic, Treblinka i ostali. Očekivali smo da ćemo svoje videti posle rata.

Od preko 7000 Jevreja zatvorenih u Monopolu, niko nije preživeo. Od makedonskih Jevreja niko se nije vratio.

Kad su nas pustili iz Monopola, ako se ne varam, to je bilo jedne nedelje uveče, dok je trajao policijski čas, morali smo brzo da stignemo do kuće. Međutim, u kuću nismo mogli da uđemo, jer je bilo zaključano, a iz nje sve opljačkano i odneto. Ali, imali smo dobre susede, Turke: kada su čuli da zvonimo, da hoćemo da uđemo u svoju kuću, odmah su izašli iz svojih domova i primili nas kod njih. Tri dana bili smo njihovi gosti, dok nismo uspeli da dobijemo ključeve od naše kuće. U opustošenim prostorijama živeli smo kao u nekom kućnom pritvoru, svesni činjenice da je ostalo malo Jevreja, a i dalje smo morali da nosimo Davidovu zvezdu i da se javljamo bugarskim vlastima. Uz to, u Skoplju je bilo i dosta Nemaca. Pretpostavljali smo da ćemo padati u oči ako se krećemo ulicama. Tako smo živeli u izolaciji, s tim što su nas susedi snabdevali hranom i brinuli o nama. Zakonski smo bili zaštićeni, ali smo podozrevali da nam se može svašta dogoditi.

U to vreme Englezi su u više navrata bombardovali Ploešti u Rumuniji, grad sa naftnim izvorima i postrojenjima, zbog čega je svako veće bila uzbuna u Skoplju. Naši susedi Turci tražili su dozvolu (pošto se morala tražiti dozvola za izlazak iz grada) da bi se evakuisali u neko selo i izbegli česte uzbune. Tako smo postupili i mi -- tražili smo i dobili dozvolu. Zajedno sa našim susedima Turcima otišli smo u jedno arnautsko selo kod Tetova, ne mogu da mu se setim imena. Pošto je tada bilo leto i škola nije radila, meštani su nas smestili u školsku zgradu. Tu smo živeli kako se moglo, spavali i borili se sa oskudicom. Važno je bilo da smo ostali živi. O nama su, koliko su mogli, brinuli Albanci, prijatelji naših prijatelja Turaka. Ipak, jednog jutra suočili smo se s neugodnim iznenađenjem: kada smo hteli da izađemo napolje, ispred nas su se isprečili neki, nama nepoznati Albanci koji su sa puškama stajali kao stražari ispred škole. Zapanjili smo se -- nadali smo se da ćemo se izvući, a sad ne možemo da izađemo! Međutim, pošto su tu istovremeno bili i naši prijatelji Turci, kojima nije bio zabranjen izlazak, oni su otišli u Skoplje, prijavili sve bugarskim vlastima, a onda su Bugari došli i oslobodili nas. Kasnije smo saznali da su to bili balisti koji su znali da smo mi Jevreji i da smo tu sklonjeni. Računali su da će od nas dobiti novac. Balisti su bili albanski fašisti, koji su tokom rata sarađivali sa Nemcima. Pošto nas je to opomenulo da ni tu nismo sigurni, vratili smo se u Skoplje. Otišli smo na periferiju grada, kod već pomenutog Riste, koji je nekada, 1928. i 1929. godine, radio u radnji moga oca i ostao veliki prijatelj naše kuće. Pošto je on imao mnogobrojnu familiju i vrlo malo stambenog prostora, nije mogao da nas smesti u stanu, ali nam je ustupio šupu u dvorištu u kojoj smo boravili do oktobra 1944. i u njoj sačekali oslobođenje. Uzgred da kažem da je otac imao veliko poverenje u ovog čoveka, pa mu je dao zlatnike i sav novac dobijen od prodaje pred rat zatečenog materijala potrebnog za rad u radionici, koji je morao da otuđi, pod pritiskom. Novac je stajao kod ovog prijatelja, a on nas je snabdevao neophodnim potrepštinama.

Iako Rista nije imao posla za vreme četiri godine rata, on je sve, do poslednjeg dinara upotrebio za nas, ništa nije zadržao za sebe.

I tako smo dočekali oslobođenje. Ja sam posle završila šesti razred, jer za vreme rata nisam išla u školu. Onda sam došla u Beograd i, na kursu za ratom ometene učenike, za godinu dana završila sedmi i osmi razred, upisala se na Građevinski fakultet, završila ga, radila kao inženjer, i sad sam u penziji.

Neposredno po završetku rata, 1948. godine moji roditelji su otišli u Izrael. Od kad su oni napustili Skoplje ja nisam otišla u taj

grad. Nisam imala volje i snage – suviše su bolne bile uspomene. Iz perioda do rata nosim vrlo lepe uspomene, ali je ratna tragedija, bez obzira na to što je moja porodica preživela, sve zatamnila bezumnim zločinima zbog kojih čovek gubi veru i nadu. Skoplje je grad za koji me vežu najstrašnije uspomene, u kojem više nemam rodbinu, u kojem više nikog ne poznajem, te nema razloga, nekog motiva da tamo odem.

U časovima suočavanja sa prošlošću i strahotama, jednom sam sabrala da je u ratu nestalo 15 članova moje uže i šire porodice. Nestali su braća i sestre moje majke sa porodicama, i to svi u Treblinki.